

*Corresponding author:

Prof. Dr Adnan Abdulrazak Muslih .

University: Iraqia University

College: College of Media

Email:

adnanalrobai@yahoo.com

Keywords: Satire, Literary Productions, Ancient Hebrew Poetry, Medieval Hebrew Poetry, Modern Hebrew Poetry.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 20 Aug 2023

Accepted 29 Oct 2023

Available online 1 Jan 2024

The Evolution of Satirical Poems in Hebrew Poetry Across Its Various Stages

ABSTRACT

various stages, encompassing ancient, medieval, and modern Hebrew poetry. Satirical poetry refers to humorous or scornful poems that exaggerate specific aspects of humanity, provoking laughter, ridicule, or disdain. It can function as a literary critique of widespread corruption in society, the abuse of power within various social strata, criticism of political distortions, or the denunciation of moral vices such as greed and hypocrisy. Numerous poetic compositions addressing satire have emerged throughout the history of Hebrew poetry, spanning the periods of ancient, medieval, and modern Hebrew poetry. Modern Hebrew poetry has been significantly influenced by both biblical and medieval literary traditions. Satirical poetry has evolved, particularly during the Haskalah era, which celebrated reason and knowledge, explored past glories, delved into the mysteries of the world, celebrated the beauty of love and nature, while also lamenting contemporary Jewish misfortunes and sharply criticizing contemporary Jewish life.

As a result, satire has remained a prominent feature in Hebrew poetry, persisting and evolving to the present day. Accordingly, the researcher divides the study into three sections: the first section addresses satire linguistically and terminologically, the second section delves into satire in ancient and medieval Hebrew poetry, and the third section explores satire in modern Hebrew poetry. This division is supplemented by an introduction and conclusion.

© 2024 LARK, College of Art, Wasit University

DOI: <https://doi.org/10.31185/>

تطور القصيدة الهجائية في الشعر العبري بمراحله المختلفة

ا.م.د. عدنان عبدالرزاق مصلح/ الجامعة العراقية /كلية الاعلام

الملخص :

يتناول هذا البحث موضوع الهجاء في الشعر العبري بمراحله المختلفة ، الشعر العبري القديم والوسيط اضافة الى الشعر العبري الحديث ، والقصيدة الهجائية تعني القصيدة الساخرة التي تسجل صورة مبالغ فيها لمظاهر معينة من الانسانية تثير الضحك او الازدراء والاحتقار وقد يكون نقدا من الاديبي يوجهه الى الفساد المتفشي في المجتمع ، او الى استغلال النفوذ في طبقات الشعب فيكون اجتماعيا ، او يبرز اوضاعا سياسية معوجة وينتقد طائفة من الساسة فيكون سياسيا او ينتقد الرذائل الخلقية كالطمع والنفاق وغيرها فيكون اخلاقيا ، وقد وردت الكثير من القصائد الشعرية التي تعنى بمسالة الهجاء في مراحل او فترات الشعر العبري سواء القديم او الوسيط او الحديث ، وان الشعر العبري في العصر الحديث قد تأثر تأثيرا واضحا بالمادة الشعرية في الكتاب المقدس والشعر الوسيط ،وقد تطورت القصيدة الهجائية في الشعر العبري الحديث وخاصة في عصر الهسكالاة، هذا العصر الذي تميز بتمجيد العقل والعلم وشمل موضوعات تتغنى بأمجاد الماضي وتبحث في اسرار العالم وخفاياه وابرار نواحي الجمال فيه متجسدة في قصائد الحب والطبيعة وموضوعات تندب وتنتحب المصائب التي قد تلم باليهود واخرى تهجو الحياة اليهودية المعاصرة وتنتقدها بشدة .

لذا كان هذا الموضوع سمة بارزة في الشعر العبري القديم والوسيط والحديث، وربما منه امتد وتطور الى يومنا هذا، وبناءً على ذلك فقد قسم الباحث دراسته الى ثلاثة مباحث تناول المبحث الاول الهجاء لغة واصطلاحا، وتناول المبحث الثاني الهجاء في الشعر العبري القديم والوسيط اما الثالث فتناول الهجاء في الشعر العبري الحديث اضافة الى المقدمة والخاتمة .

الكلمات المفتاحية : (الهجاء، نتاجات ادبية، الشعر العبري القديم، الشعر العبري الوسيط، الشعر العبري الحديث).

ההתפתחות של הסאטירה בשירה העברית בשלביה השונים

מורה : עדנאן עבדולרזאק מוסלח

אונברסיטת: אלעראקיה , פקולטת התקשורת

מחקר זה עוסק בסאטירה בשירה העברית על שלביה השונים, המיוצגים על ידי השירה העברית העתיקה וימי הביניים והשירה העברית המודרנית. ברור שמשוררי הדור החדש הושפעו רבות מספרות התנ"ך וספרות ימי הביניים. בעידן המודרני, משוררים לקחו את השירה ככלי לביטוי רעיונות בעלי אופי אמנותי או מוסרי. בתקופה זו, סוגי השירה העברית ומטרותיה היו מגוונים, ומשוררים כתבו נושאים רבים, הנוגע למצבם הנוכחי של היהודים בעידן זה, ובין המטרות או הטיפוסים הפואטיים הללו נמצא השיר הסאטירי, שהיה בבירור המשך של המטרות של שירה בעידן התנ"ך הישן ובימי הביניים המיוצגים על ידי יהודי ספרד.

לכן, נושא זה היה מאפיין בולט בשירה העברית העתיקה, ימי הביניים והמודרנה, וייתכן שהוא נמשך בשלבי הספרות העברית בכלל והשירה העברית בפרט.

על סמך האמור לעיל ניתן לחלק את המחקר לשלושה חלקים, החלק הראשון כולל סאטירה בשירה העברית הקדומה, השני כולל סאטירה בשירה העברית התיכונה, והשלישי עוסק בסאטירה בשירה העברית החדשה, בנוסף למבוא ול סיכום..

מלות מפתח (סאטירה- יצירות –השירה העברית המקראית–השירה העברית בימי הביניים–השירה העברית החדשה)

שאלת המחקר:

מחקר זה עוסק בנושא הסאטירה מאז הופעתה בשירה העברית המקראית ועד שעברה לתקופה המודרנית, תוך שהיא עוברת דרך השירה העברית בספרד הנקראת שירה עברית תיכונה. לכן המחקר הזה כולל שלושה שאלות מרכזיות, והן:

1- איך התפתח השיר הסאטירי בשירה העברית בשלביה השונים?

2- האם השירה הסאטירית בעידן המודרני הושפעה מהמורשת הדתית בתקופת התנ"ך?

3- מהיא התקופה החשובה ביותר בשירה העברית בשימושה את השירה הסאטירית?

מטרות המחקר

- 1- לדון בנושא הסאטירה והתפתחותיה בשירה העברית בשלביה השונים .
- 2- לברר באיזו מידה הושפע השיר הסאטירי בתקופת השירה העברית החדשה ממורשת יהדות התנ"ך.
- 3- לברר את התקופה החשובה ביותר בשירה העברית בשימושה את השירה הסאטירית.

חומר ושיטת המחקר

במחקר זה השתמש החוקר בקבוצה של שירים תנ"כיים בנוסף לתקופות אחרות שנכתבו ע"י משוררים אשר נבדלו בשימוש בסאטירה בשיריהם, שהופיעה בבירור ביצירותיהם השיריות. החוקר השתמש בשיטת המחקר האנליטית, ע"י ניתוח קבוצת שירים העוסקים בנושא הסאטירה

1- הסאטירה מבחינת הלשון והמונח

סאטירה: באנגלית (סאטירה- Satire) , (סאטירי –satirical) , (סאטיריקן- Dagut- satirist). (p.375)

סאטירה : יצירה אמנותית המתארת את פגעי החיים בצורה עוקצנית – לועגת : הוא בא אל חיי היהודים כמבקר חריף בסרקזם ובסטירה שלו. כלמקום, שאתה מוצא בו צחוק מתוך דמעות, יסודה של הסטירה בהתנגשות שבין שתי מציאויות: המצויה רצוי. אמן בעל עין פקוחה, היודע את חוש-הסאטירה לא פחות משהוא יודע את סוד אמונתם של גיבוריו (כנעני - 1998. עמ" 398).

יצירה ספרותית המתארת את הפגמים שבמציאות בצורה לגלגנית –עוקצנית . הסאטירה שמה ללעג ולשנינה את הטפוס השלילי או את התופעות השליליות שבחיים מתוך תפיסת הנגוד בין האידיאל למציאות (אבן שושן - 1982, עמ" 482)

המילה העברית "סאטרה" היא מלטינית (Satira), צורה מאוחרת של (Satura) ביוון זאת אומרת שיר של אירוניה וסאטירה שהוקלט בצורה מוגזמת, מעוררת היבטים מסוימים של האנושות בצורת צחוק או בוז.

סאטירה היא ביקורת ישתמש בה הסופר למתוח ביקורתו על השחיתות הנרחבת בחברה לפיכך, זו סאטירה חברתית, או שהוא מראה מצב פוליטי מעוות לכן מבקר קבוצת פוליטיקאים, זו תהיה סאטירה פוליטית. או להסתכל על פגמים אנושיים הוא מבקר עוולות מוסריות כגון חמדנות, אומללות, צביעות וכו', זה יהיה מוסרי, או לבקר ספרות ברמה נמוכה ואת מחבריה מנקודת מבטם של הסאטיריקאים, זו סאטירה ספרותית.

סאטירה היא כללית אם היא מבקרת את החסרונות והחסרונות של החברה בכלל, ויהיה אישי אם הוא מבקר מישהו שהופך אותו למושא ללעג.

סאטירה נכללה בז'אנר השירה הדידקטית, מכיוון שיש לו את המאפיין של חידוד, הכוונה ותיקון, אך חלק מהמבקרים הכחישו תכונה זו, כי השיר מכיל הדרכה והכוונה ו זה נחשב דבר משני לפי דעת המבקרים. העיקר בזה הוא הגזמה, בתיאור פרוסת חיים בכוונה של סרקזם ואירוניה. (عبدالفتاح - 1983, ص 87)

מאפייני הסאטירה

הסאטירה לרוב, משלבת שימוש באירוניה וסרקזם עם צורות מבע קומי קלאסיות כמו:

- הקטנה והגדלה (Diminution): הקטנת - או הגדלת גודלו של דבר מה, כדי לגרום לו להראות מגוחך, או כדי שאפשר יהיה לבחון אותו מחדש.
- הגזמה והקצנה (Inflation) - לקיחת סיטואציה ותיאורה בצורה מוגזמת ומנופחת, כך שהיא הופכת לנלעגת, וחולשותיה נראות ביתר בירור. לדוגמה.
- סמיכות (Juxtaposition) - הצבתם של אלמנטים השונים מאוד בחשיבותם או מעמדים זה לצד זה. לדוגמה.
- פרודיה (Parody) - חיקוי קומי של הטכניקות והסגנון של יצירה מסוימת, סוגה או זרם אמנותי מסוים יכול להעשות בדרך סאטירית, שתלעיג את האובייקט המחקק או את העולם.

(<https://he.wikipedia.org/wiki>)

2- הסאטירה בשירה המקראית ושירת ימי – הביניים

1- הסאטירה בשירה המקראית

ספרות המקרא נחלקת לשני חלקים או לשני סוגים : פרוזה ושירה . השירים נועדו כדי לבטא רגשות אנושיים עזים ולעתים קרובות אף לתאר רגעי התרגשות .

ניתן למצוא בהם חוויות יסוד הן של האדם כפרט והן של החברה כלאום . השירים שנלמד במסגרת נושא זה , מבטאים קשת של רגשות : שמחה , צער , תקווה , ייאוש , אהבה , פחד , ביטחון

יש שהשירה מבטאת שמחה והתלהבות אישיים מהיבט חילוני : אהבה בן גבר לאישה ומהיבט דתי : שמחה המאמין באל ובעבודת הפולחן , יש שהשירה היא כלי לביטוי שמחת הניצחון של העם במלחמה אך לעתים היא מבטאת עצב ותסכול , מפלה ואסונות – של היחיד ושל האומה כולה בקינה על הפסד במלחמה או על חורבן .

צריך לאמר שהשירים העתיקים בחמשת חומשי התורה כמו שירת למך וברכת יעקב ושירת הים וכו ... מצביעים על התפתחות תמונות ולשון השירה העברית . ובני ישראל ירשו את אמנות ולשון השירה על דקדוקיה ושמרו אותה לאורך ימי קדם .

לכן, השירה המקראית היתה מציינת בתמונותיה הרטורית ובמלותיה וביוטיה הנדירות ונוסחה הדקדוקי הישן . (مطاوع - 2006 ، ص192).

בתנ"ך יש צורות סאטיריות קיימות , בעיקר שירהים , ספרי החקיקה , ספרי שמוות והשופטים , בהם יש לשון הרע וסאטירה , בין אם על מבצעי החטאים או על האויבים , וספרים אלו . ניתן לקרוא בעיון כדי לגלות את הסאטירה למשל :

לְמָה, רָגַשׁוּ גוֹיִם וּלְאֲמִים, יְהַגּוּ-רִיק.

יִתְצַבּוּ, מְלֶכֶי-אֲרָץ-- וְרוֹזְנִים נוֹסְדוּ-יָחַד:

עַל-יְהוָה, וְעַל-מְשִׁיחוֹ. (תהילים 2 , 1)

כאן המשמעות ברורה - שמלכי הארץ והמנהיגים עמדו נגד ה'ונגד המשיח, ועמים היו מדברים במילים ריקות או שווא נגד אלוהים.

גם הסאטירה בולטת בספר ישעיהו ^{1*}

וְהָיָה, בְּיוֹם הַגִּיחַ יְהוָה לְךָ, מֵעַצְבֶּךָ, וּמִרְגָזֶיךָ-

וּמִן-הָעֲבֹדָה הַקָּשָׁה, אֲשֶׁר עֲבַד-כָּךָ.

וְנִשְׁאַתָּ הַמְּשֻׁל הַזֶּה, עַל-מֶלֶךְ כָּבֹל--וְאֶמְרָתְךָ:

אֵיךְ שָׁבַת נִגְשׁ, שְׁבַתָּה מִדְּהַבָּה.

שָׁבַר יְהוָה, מִטֵּה רַשָּׁעִים--שָׁבַט, מִשְׁלֵימ.

מָכָה עַמִּים בְּעֵבְרָה, מִכַּת בְּלִתֵּי סָרָה;

רָדָה בְּאֵף גּוֹיִם, מִרְדָּף בְּלֵי חֹשֶׁךְ. ¹ישעיהו יד, ג-ה.

כאן, כפי שנראה ברור שמשורר הסתמך על סגנון הקריינות באמצעות חזרה והתערבות בין משפטים או פסוקים על מנת להבהיר את משמעות הסאטירה או הסגנון הסרקסטי שחוזר על עצמו

ישעיהו:ישעיהו: או ישעיה : בן אמוץ הנביא , ראש המשמר השמיני שקבע דויד לעבודה בבית המקדש והוא מבני ^{1*} ידותון מצאצאיו של אליעזר בן משה , השם שכיח בצורתו המאוחרת ישעיה בכתבי יב , ובצורתו העתיקה הוא נזכר בחותמת : לישעיהו [בן] חלקיהו, וכמו כן נמצאו על חותמות השמות המקוצרים ישע וישעא . משמעות השם היא ה' ישע , כלומר הושיע , והשווה אליו גם את השם הושעיה .
(האינציקלופדיה המקראית -1954- עמ" 908)

לפרטים נוספים ראה: (כאמ- 2006- 104.

כמעט בכל פסוקי השיר. המשורר הסתמך על השיטה הנרדפת בין המילים המרוכזות כמעט בכל פסוקי השיר (זכור את המילים הנרדפות דרך תרגום השיר)

המשורר הסתמך גם על חזרה על מילים או על גזירת מילים מאותו שורש של המילה, ובאמצעות שימוש המשורר בטכניקות אלו הצליח המשורר להעביר את הרעיון לקורא או לנמען.

2- הסטירה בתקופת ימי – הבינים

תקופה מזהירה בספרות העברית היתה תקופת ספרד, תקופה של תחיה בכל המקצועות הרוחניים השונים, תקופה זו החלה כחמש מאות שנה לפני תקופת התחיה האירופית היא תקופת הרנסנס (אלהנני "תשל"ג - עמ"1)

תקופת ימי הבינים נמשכה 1000 שנים לערך, היתה זו תקופה של התהוות של עמים ושפות והתגבשות של מדינות (מדניצקי - 1969, עמ"67), נמשכה מאמצע המאה העשירית עד סוף המאה השליש עשרה, זאת אומרת, קרוב לארבע מאות שנה

היתה אז קדמה עצומה גם במקצועות הלאומים וגם במקצועות הכלליים האנושיים: באורי התנ"ך על ידי כל המדקדקים של התקופה הזאת ובראשם אברהם אבן עזרא^{2*}

פרושי התלמוד וסדור ההלכות של גדולי הרבנים ובראשם ר' יצחקאלפסי והרמב"ם^{3*} תורת הלשון העברית למן מנחם^{4*} ודונש^{5*} וחיוג^{6*} ואבן ג'נאח^{7*} והראב"ע ועד הרד"ק שההושפע מיצירות התקופה הזאת.

אברהם אבן עזרא: (הראב"ע 1092 – 1167) נולד בטולידו, אך ישב בעיקר בקורדובה, את רוב ימיו בילה בנדודים^{2*} באירופה (איטליה, צרפת, ואנגליה) וכן בא"י, במצרים ואף בהודו, בנדודיו הוא הרביץ תורה בקהילות ישראל, וכתב ספרים רבים, כאשר בני דורו הוא עסק בתחומים רבים – רפואה מתמטיקה, פילוסופיה, פרשנות המקרא ודקדוק הלשון העברית, הוא גם נמנה עם משוררי ספרד הגדולים, בשיריו הוא הקפיד מאוד על כללי הדקדוק. (מגיד – 1984 - עמ"112).

לפרטים נוספים ראה: (קשת - 1968, עמ"33).

הרמב"ם: אבו עמרן משה בן מימון בן יוסף בן יצחק בן יוסף בן עובדיה הנקרא בקצור (רמב"ם), הוא נולד^{3*} בקורדובה, הוא איש בעל מחשבות, פלוסוף גדול, מפורסם, כרופא, פרשן, יש לו מעמד גדול בזמן צלאח-אלדין אלאיובי היה הרופא הקרוב לו בארמונו, גם איש דתי, פוסק, סגנונו המדומה לסגנון אבן רשד הפלוסוף האסלמי הגדול.

על – יד כל אלה ואחרים פרוחה גם השירה העברית שהתפתחה גם בצדה הלאומי בשירי הקודש של משורריה וגם בצדה האנושי בשירי החול שלהם (ילין- תשל"ג - עמ"1)

צריך לאמר שפארודיה היא שימוש בצורה ספרותית ידועה כדרך ללעג או ללעוג למשהו או מישהו.

הכותב לוקח כמודל יצירה ידועה ורצינית ומשקיע בה תכנים חדשים ומשעשעים

לעיתים על מנת ללעג את המקור או מחברו, ולעיתים כדי להביע את דעותיו וביקורותיו בנושאים פוליטיים וחברתיים בני זמננו.

טכניקה זו משמשת כדי למשוך את תשומת הלב של הקורא שיזהה בקלות את הטקסט המדומה. פארודיה, למרות שהיא משתמשת בצורות שונות, היא למעשה ז'אנר בפני עצמו ואחד מכלי הנשק החזקים ביותר של הסאטירה. בספרות העברית פרודיה היא ז'אנר עתיק יומין. אמנם לעג כשלעצמו אינו בין הדברים המותרים ליהודי, אך לעג לעבודת אלילים מותר (מג כ"ה ב) וע"פ מסקנות - לעג לכל דבר פגם מוסרי או משפטי. עדות לצורת לעג נסתרת זו מצויה כבר בתנ"ך: "אליהו לעג להם [נביאי הבעל]" ואמר: הם קראו בקול, כי הוא אלוהים, או שהוא מהרהר או מסתובב, או שהוא במסע, או שיישן, וצריך להתעורר" (מלכים א' יח, כז, אגב) ובמקומות שונים. לא תמיד ניתן לקבוע

(عبد الكريم - 2006 - ص103).

البرموسي -2003- ص16). (לפרטים נוספים ראה

מנחם : מנחם בן סרוק (910 – 970 לסה"נ) נולד בטורטוסה, הסמוכה לברצלונה שבצפון –מזרח ספרד ובצעירותו^{4*} עבר לקורדובה. מנחם מן המשוררים והמדקדקים הראשונים בספרד. ספרו "מחברת" הוא המילון העברי הראשון שנכתב בעברית, הספר מכיל גם את הארמית המקראית. דוד ילין - תשל"ג -110, 119).

לפרטים נוספים ראה : (مؤنس-1997 - ص79).

דונש : (דונש בן לברט 920 – 990 לסה"נ) שמו העברי – נולד בעיר פאס שבמרוקו, היה תלמידו או נכדו של רס"ג.^{5*} עיקר פעילותו בקורדובה שבספרד, היה הראשון שהנהיג בשירה העברית את המשקל הערבי על פי היתדות והתנועות.

(דוד ילין - תשל"ג - עמ"110).

לפרטים נוספים ראה : (פליישר, עזרא - תש"ע, עמ"5).

חיוג : (יהודה בן דוד 950 – 1010 קורדובה), מראשוני המדקדקים, תלמיד מנחם בן סרוק, הראשון שקבע שיטת^{6*} השילוש של השרשים, ספריו בדקדוק חוברו בערבית ותורגמו לעברית.

(פבזנר – 1970 - עמ"126).

(ישי -2001- עמ"111).

אבן ג'נאח: אבולוליד מרואן, 900- 1050 רופא ממניחי היסוד לדקדוק העברי החדש, ישב בקורדובה ואח"כ^{7*} בסרגוסה, חיבר בערבית: ספר התוספות, מתוך ביאור השרשים בא לפירוש כמה מקומות סתומים במקרא.

(שם, שם, עמ"6).

ראה: (شحلان -1999- ص121).

איזה מקור מחקים; עם זאת, קנה המידה והקצב של היצירה הופכים אותה כמעט בוודאות לפרודיה על משהו.

הפארודיה העברית כצורה ספרותית מבוססת היא פוסט-תלמודית, מתוארכת ברובה מהמאה ה-12. הוא הופיע לראשונה בספרד, אחר כך בפרובנס ובאיטליה, ומשם עבר למרכזים הספרותיים של הולנד, גרמניה ומזרח אירופה. בין השירים החילוניים של משוררים ספרדיים ואיטלקיים יש הרבה פארודיות מצוינות במגוון נושאים. ברור שהשיר "על הזבובים" מאת אברהם* אבן עזרא, שהיה אחד הסאטיריקנים המבריקים של השירה העברית, הוא חיקוי של אפוס. זה מתחיל בחרוזים ומילות באזז שנונות: (מעריף אל-פרים, נכתב על ידי מנחם בן. אהרון)

המשוררים בתקופת ימי הבינים, השתמשו ב"סאטירה" הם חיברו שירים מכובדים בתחום זה. למשל: השירה (זבובים) של אברהם בן עזרא.

מה המשמעות של מה שלא בסדר איתך? אֲשׁוּעַ מִפְּנֵי שׂדֵי הַזְּבוּבִים!

אֲשֶׁר לֹא יִתְּנוּ הַיָּשֵׁב לְרוּחִי, בְּכֹל כַּחַם יַעֲקוּבֵי כְּאוֹיָבִים.

וְעַל עֵינַי וְעַפְעָפֵי יְרוּצוּן, בְּאֲזָנַי יֵאמְרוּ שִׁיר עֲגָבִים.

אֲדַמָּה לְאָכַל פֶּתִי לְבָדִי - וְהֵם בּוֹ יֵאָכְלוּ כְּדָמוֹת זְאָבִים.

וְעוֹד יִשְׁתּוּ בְּכּוֹס יַיִן, כְּאֵילוֹקְרָאֲתִים כְּאֵהוּבִים אוֹ קְרוּבִים.

באופן כללי, ניתן לטעון שאברהם בן עזרא השתמש בשפה מטפורית לבטא את משהוא פרודיה בסגנון סאטירי, יבכך מציגה את אחד המאפיינים הברורים ביותר של הפרודיה. גם משתמש במשפטים מהדהדים שכאלה כאשר מדברים רק על זבובים קטנים, אבן עזרא משיג במרץ את האפקט המשעשע של פארודיה.

ראשיתה של השירה העברית החדשה היתה בתחילת המאה השמונה עשרה באיטליה (عبدالفتاح – 1983-ص23). תקופה זו התאפיינה בהתמזגות יהודי הגטו⁸ בחברה החדשה (اسماعيل- 1989 - ص131).

אין ספק שהשירה העברית החדשה העשירה את הספרות העברית (<http://lexicon.cet.ac.il>) בתקופה הראשונה בתולדות הספרות החדשה שהיתה תחילתה כידוע בתקופת " המאסף " .

במשך השנים הללו , שנות התפתחותה ושגשוגה בתפוצות ושנות צמיחתה וגידולה במולדת הנבנית , נשתפכו אל ערוציה זרמים ספרותיים וחברתיים שונים והתחוללו חליפות ותמורות במגמותיה ובאמצעיה הפיוטיים , במוטיבים ודרכי- ההבעה שלה ואולם ראשיות בתולדותיה .תקופת ההשכלה ותקופת התחיה או הציונות .

תנועת ההשכלה ותנועת הציונות היו שתי התנועות הציבוריות הגדולות ביותר בישראל בזמן החדיש, והן שעיצבו את דמות החיים החדשים וצרו את קלסתר פני הספרות החדשה על גלגוליה הרבים והשונים (בן – אור – 1972 - עמ" 5).

ספרות ההשכלה היתה משנות 1780 ועד שנות 1810 ולספרות התחיה מאז כולל ספרות "חיבת ציון" ועד הקמת (מדינת ישראל) .

על פי החלוקה הגאוגרפיה , ההשכלה בגרמניה היא שלב א. בגליציה היא שלב ב , ברוסיה היא שלב ג.(האינציקלופדיה העברית - 1968 - עמ" 681).

(בית היציקה החדש) , מקום הרובע שהוקצע geto שם רובע מיוחד ליהודים בגולה , מקורו לפי המשוער , ב *8 ליהודים בוונציה ב1516 . בתחילה בחרו היהודים , מרצונם הטוב , מטעמים דתיים , בטחוניים ואחרים , לשבת בצוותא בשכונות מיוחדות , שהפכו במרוצת הזמן , בגזרת השלטונות , לשכונות סגורות ומוקפות חומה , אשר מחוץ להן היתה אסורה הישיבה ליהודים , מלך ארגוניה היה הראשון שהקצה ב 1239 ליהודי וולנסיה רובע מיוחד. כמוהו עשו בגרמניה בסוף מאה 13, הגטו הסגור החל להתפתח בסוף ימי הביניים בספרד דרום צרפת ואיטליה.

(פבזנר – 1970 - עמ" 106).

לפרטים נוספים ראה: (تلمي – 1988 - ص98). و(غلوب – 1989 - ص37).

כפי שהזכרנו קודם, סאטירה נמצאת בתנ"ך, וכי משוררי ימי הביניים הצטיינו בארגון שירים סאטיריים.

גם משוררי ההשכלה בתקופת השירה העברית החדשה הצטיינו בארגון שירים סאטיריים וראו בסאטירה נשק להגנה על מטרותיהם, היכן שהשמיצו אותו מול יריביהם מהחסידיים והקנאים הדתיים, הם גם נלחמו בבורות, בשחיתות חברתית ובירידה כלכלית בקרב היהודים.

בעידן ההשכלה היה יהודה לב גורדון⁹ מפורסם בסאטירה שלו, הוא השתמש בסאטירה בבירור נגד קנאים דתיים ותקף אותם קשות על הקנאות והקפדנות בקבלת ההחלטות לגבי נושאים משפטיים. (عبدالفتاح -1983- ص89)

בשירו "אלמנה מצפה לילד", גורדון מגיע לשיא האירוניה במסגרת הגנתו על מעמד האישה האישי, הכותרת של השירה נלקחה מביטוי המשנה הקובעת כי אישה שבעלה נפטר מבלי להביא ילדים לעולם. היא נאלצת לחכות שאחיו של בעלה יתחתן איתה או יציל אותה

כאן בשיר הזה גורדון, אחיו של הבעל, עשה תינוק קטן בעריסה המשורר מנסה כאן סאטירה ולעג לרבנים, ובשירו בחר בשם "יונה", שאותו כינה הבעל והאישהאולי סמל בשם העוף הכלוא, שלפעמים מקווה לשחרור, המשורר גורדון מתחיל את השיר הזה בתיאור הבעל החולה שלא ניתן לרפאו והוא אומר:

עַל עֲרֵשׁוֹ מוֹטֵל יוֹנָה בֶּן הַיֵּשֶׁע –

אִישׁ צָעִיר לְיָמִים, חֵלָה גִּנְעִי;

קוֹל דּוֹפְקוֹ דּוֹפֵק, עוֹד נוֹתֵרָה בּוֹ נְשָׁמָה

יהודה ליב גורדון: משורר עברי, נולד בוולנינה, קיבל חינוך עברי מסורתי ב"חדר" ומפי מלמדים, בן ארבע- עשרה^{9*} קריאתו "הַיָּה אָדָם בְּצִאתָּךְ וַיְהוּדֵי בְּאֶהְלֶךְ" הפכה התחיל לומד גם רוסית והתקרב אל חוג – המשכילים העברי שבעיר, לסיסמת המשכילים בני דורו. מלחמת הקנאים בגורדון קיבלה צורה חריפה ביותר בעקבות מאמרו הסאטירי "בזכותם של הרבנים" בהמליץ 1871 התובע תיקונים בדת ישראל מתוך התחשבות בתנאי הזמן והחיים, בראשית דרכו בולטים בשיריו היסודות הרומאנטיים והליריים, הרעיונות המרכזיים הם אלה ששלטו בתקופת המאסף ו"בכורי העתים".

שאנן - עמ" 180.

לאחר תיאור מצבו של החולה, הוא משלים את ההקדמה שלו בתיאור אשתו של החולה.

יָפָה וְעָדִינָה בַת עֲשָׂרִים וְשָׁתַיִם,

פְּנֵיהָ כְּשֵׂיד, כָּדָם הָעֵינַיִם;

נִפְשָׁה הַמָּרָה מִתְעַטֶּפֶת בִּיגוֹנָה –

הִיא אִשָּׁת הַיָּמָת וְשָׁמָּה אָף הִיא יוֹנָה

אחר כך ממשיך המשורר לתאר את הסיפור הטרגי כשהוא חוזר לעבר לא כל כך רחוק, כאשר הזוג התחתנו בטקס חגיגי, לפיכך המשורר מגיע לעורר רגשות גבוהה.

רְאִיתִיךָ, יוֹנָת אֵלֶם¹⁰, פְּעַם אַחֲרָת

בְּיוֹם שְׂמֻחָתְךָ וְחַתוּנְתְךָ זֶה שְׁלֹשׁ שָׁנַיִם,

לאחר מכן ממשיך ג'ורדן בשירו המתאר את אושרם של בני הזוג, כדי שהקורא יחוש שנאה על הרבני, וזהו מוקד השיר הסאטירי.

כְּשֵׁנִי בְּנֵי יוֹנָה בְּאַרְבַּתְכֶם יִשְׁבְּתֶם,

מִמְעֵינֵי הָאֵהָבָה שְׁשׁוֹן שְׂאֲבָתֶם

אחר כך מדבר המשורר באזהרה מרה אל אלוהים, אשר העניק ברצון לאמו של הבעל ילד תוך שהוא מונע מהאישה הצעירה ילדים, כאילו רצה לגלם את הטרגדיה, הבעל הופך חולה סופני בזמן שאמו מביאה לו אה, כדי שהמשורר גורם לנו ליפול לתוך הטקסט של השריעה, המחייב את האלמנה להינשא לאחיו של בעלה, שנפטר בלי להביא ילדים לעולם.

המשורר משתמש כאן בפסוק מן ספר תהלים 56 – 1 (לְמַנְצָתָ, עַל-יוֹנָת אֵלֶם רְחֻקִים)^{10*}

אם המר לך שדי ויעצב אותך
וימנע, יונה תמה, ממה פרי-בטן,
ולבעבור הרעימה פקד את-תמותך
וימו לזקניה לה ילד קטן –

לאחר שהפניית ביקורת על נוסח ההלכה בעניין נישואי אלמנה עם אחי בעלה, גורדון מגיע למרכז שירן, שהוא לעג וסאטירה על הרבנים, כשההורים הבינו את חוסר האפשרות לרפא את הבעל, מהרו באישורו להשלמת הגירושין המותרים באותו מקרה ולפיו האישה משתחררת לאחר מותו. היא אינה כפופה לנוסח החוק המחייב אותה להינשא לאחיו.

גורדון השתמש בסאטירה חמורה לאחר שתיאר את הרבני שהגיע לתעד את המסמך, רודף בצע, גם לב, הוא ביקש שוחד כדי לבצע את משימתו, שנכנסת למסגרת תפקידו

המשורר תיאר את הרבני כאכזרי וחסר רגישות למצבה העדין של המשפחה, הוא לא קיבל תחנונים או הפחית את הסכום שקבע עד שהבעל מת, והותיר אישה צעירה ממתונה לאח התינוק שיגדל

ליתת החלה לך ספר פרייתות¹¹

בטרם יסגר את עיניו לצמיתות,

פי בזאת תנצלי וינתקו אסוריה.

ובפסקת הסיום של השיר מגיע גורדון לשיא הסאטירה והלעג של הרבני החמדן, באומרו:

המשורר משתמש כאן בפסוק מספר הדברים 24-1. ^{11*}

(פה אמר יהוה, אי זה ספר פרייתות אמכם אשר שלחתיה,)

כְּשֶׁמַע הָרַב אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה לוֹ הַמֶּת

וַיִּנָּקֵם עַל קֹשִׁי עָרְפוֹ, אֲךָ נָקָם וְלֹא יֵת;

לֹא עַל יוֹנָה הַמֶּת, לֹא עַל יוֹנָה הָאֶלְמָנָה,

עַל נִזְקוֹ נִעְצָב הָרַב, עַל אֶבְדֹן הַמָּנָה. (<https://benyehuda.org>))

התוצאות

1- הסאטירה היא מאפיין בולט בשירת התנ"ך, שירת ימי הביניים ובשירה העברית המודרנית, והיא עשויה להימשך מאז ועד עכשיו. לכן טיפלו המשוררים העבריים בנושא זה, "סאטירה" בתיאור נזקי החיים בצורה חריפה-סאטירית,

2- הסאטירה היא אחת המטרות החשובות ביותר של השירה העברית על שלביה השונים. היא הופיעה בבירור בשירה העברית העתיקה, ולמשוררי ימי הביניים היה אכפת ממנה. אחר כך היא עברה לשירה העברית המודרנית כדי לכבוש שטחים נרחבים בשלב הפריחה הזה של ההיסטוריה. עידן ההשכלה. שלב זה עמד בסימן מאפיין בולט, שהוא הסאטירה של החיים היהודיים. עכשווי וזוכה לביקורת קשה ובאופן אירוני.

3- הסאטירה בשלביה השונים, התמקדה בסאטירה ובביקורת סרקסטית על נושאים דתיים ועולמיים, אבל היא התפתחה בעידן ימי-הביניים והמודרני להיות יותר ביקורת על עניינים עולמיים, במיוחד בעידן המודרני. עידן שבו המשוררים המשכילים השתמשו כנשק כדי להגן על מטרותיהם מול המתנגדים מן החסידים והקנאים, כמו כן הם נאבקו בבורות, בשחיתות חברתית ובירידה כלכלית.

המקורות העבריים

1. אבן שושן, בהשתתפות חבר אנשי – מדע, המילון החדש, הוצאת "קרית ספר", ירושלים, תשל"ב.

2. אברהם, שאנן, הספרות החדשה העברית והכללית, הוצאת יבנה, תל – אביב.

3. אלחנני, א"ח, כתבי דוד ילין בשבעה כרכים, הוצאת ראובן מס, כרך שני, ירושלים, תשל"ג.
4. בן – אור, אהרון, תולדות הספרות העברית החדשה, כרך שני, הוצאת "יזרעאל" תל – אביב, 1972.
5. דוד שגיב, מילון עברי – ערבי לשפה העברית בת – זמננו, כרך ראשון.
6. האינציקלופדיה המקראית, אוצר הידיעות על המקרא ותקופתו, הוצאת מוסד ביאליק, פרק ג, ירושלים, 1954.
7. האינציקלופדיה העברית, כללית, יהודית, וארצישראלית, חברה להוצאת אינציקלופדיות, תל – אביב, 1968, כרך 26.
8. חביבה ישי, דגמים בספרות האהבה (גזל) החילונית במרחב התרבותי של ספרד בימי הביניים, אונברסיטת תל-אביב, 2001.
9. יעקב כנעני, אוצר מקיף ושימושי של הלשון העברית הישנה והחדשה, המילון העברי המלא, כרך א-ה, הוצאת מילונים לעם, 1998.
10. לחובר, פ, תולדות הספרות העברית החדשה, הוצאת דביר, תל – אביב, חלק שני, 1966.
11. מגיד, חנה, תולדות לשונינו, בית דביר, הוצאת קרני, ישראל, 1984.
12. מדניצקי, יצחק מירז, ישראל בעולם, מורה- דרך בקורות עמנו ובדברי ימי העולם, מהדורה שנייה מתוקנת, הוצאת ראובן מס, ירושלים, 1969.
13. פגיס, חידוש ומסורת בשירת החול העברית בספרד ואיטליה, ירושלים 1976.
14. פליישר, עזרא, השירה העברית בספרד ובשלוחותיה, כרך א, ירושלים, תש"ע.
15. צן פינס, מלון לועזי עברי, הוצאת "עמיחי", תל – אביב, 1982.
16. קשת, ישרון, רשויות (מסות הערכה על סופרי ישראל), הוצאת ראובן מס, ירושלים, 1968.

המקורות הערביי

1. البرموسي، رفائيل، الحياة اليهودية بحسب التلمود، دار نوبار للطباعة، مصر، 2003.
2. شحلان، أحمد، ابن رشد والفكر العبري الوسيط، مطبعة الوراق الوطنية، مراكش، 1999.
3. عبد الكريم، سعاد، فلسفة موسى بن ميمون، مجلة كلية اللغات، جامعة بغداد، العدد 12، 2006.
4. عبدالفتاح، نازك ابراهيم، الشعر العبري الحديث، اغراضه وصوره، بيروت، الدار الجامعية للطباعة والنشر، 1983.
5. عبدالفتاح، نازك ابراهيم، الشعر العبري الحديث، اغراضه وصوره، بيروت، الدار الجامعية للطباعة والنشر، 1983.
6. عزيز محمود، كارم، أساطير التوراة الكبرى، وتراث الشرق الأدنى والقديم، مكتبة النافذة، مصر، 2006.
7. علي، خالد اسماعيل، النصوص العبرية الحديثة، بغداد، 1989.

8. גלוב, פארס, الصهيونية على خطى النازية نجمة داود والصليب المعقوف, قبرص, 1989
9. مطاوع, سعيد عطية علي, الشعر في العهد القديم, الاغراض والسمات الفنية, سلسلة الدراسات الادبية واللغوية, العدد 20, القاهرة, 2006
10. مناحيم تلمي وآخرين, معجم المصطلحات الصهيونية, ترجمة احمد بركات, دار الجليل, عمان, 1988
11. مؤنس, حسين, شيوخ العصر في الاندلس, دار الرشاد, ط2, القاهرة, 1997.

המקורות האנגליים

1. Menachem Dagut Hebrew –English ,dictionary of contemporary Israeli Hebrew, Kiryatsefer LTD , Jerusalem , p.375.

מקורות אינטרנט

2. <https://he.wikipedia.org/wiki>
3. לקסיקון לתרבות ישראל – הספרות הערית החדשה והשכלה <http://lexicon.cet.ac.il> –
4. פרויקט בן יהודה <https://benyehuda.org/>
5. מעריף אל-פרים, נכתב על ידי מנחם בן. אהרון